

ראיון עם אבא קובנר

אני ממי יו

יצחק בצלאל

כדי לנסכ כל שהולך ונקווה ונספג. מחזור השירים הראשון בספר נקרא „קולו שבעה“ מדוע? — העברית זו שפה אכזרית. (ועל ביטוי זה חזר עוד כמה פעמים בשיחתנו, פעם כשהסביר לי את כותרת אחד משיריו הנקרא „שורפי ומסרפי“; הידעתם כי מסרפי פירושו בעברית קרובי משפחה? אכן, שפה אכזרית). נאמר „אדם חי — קולו אחד. מת — קולו שבעה“. השירה היא מגיה והמשוררים הם מכשפים המאמינים במלה, ובשירה, כמו בכישוף, יש אמת ויש שקר. יש עצב בשירה שאינו דומה לשירים עצובים, עצב — בשל הנסיון הבלתי פוסק לתפוס להבין, לנסכ — וחוסר היכולת להבין, כל משורר רודף אחר משהו. משורר עברי הוא רודף וגם נרדף. שאלת על הצורות הארכאיות בשירי, אלו צורות הלקוחות מפיזטים עתיקים, כגון צורת הגביע, אבל אין זה דבר היצוני. הצורה היא כמובן גם מלאכה, אבל יש כאן גם רצון לכלוא את הזמן שלי בו אני חי בצורות העתיקות האלה, שהן הזמן החי. הצורות העתיקות ניתנו דווקא לשירים הברוטליים יותר, המבטאים את הזמן החדש, והן נסיון למזג שתי קצוות שאולי אינן ניתנות למיזוג, אך זהו הגשר.

יש לי עולם מלא של אסוציאציות הקשורות לדפים בלים. היהודים קראו להם „שמות“, לדפים שנתלשו מספר והיו גוונים אותם. „הדפים“ האלה רדפו אחדים. בגיטו היינו מברחים דפים מהגיטו הישן בו אפסו חיים לגיטו החדש, וכשהזרנו מהיער, הדבר הראשון בו נתקלנו היו הדפים...

שוחחנו עוד עם אבא קובנר על אהבותיו בספרות, על אסכולות וזרמים (איננו משייך עצמי לאסכולה, לשירי יש זיקה למודרנה — השיב). כששאלתיו ללשונות שהוא בקיא בהן, אמר בין היתר כי עד המלחמה היה קורא שירים גם בגרמנית. אחרי המלחמה — לא. „שיר אפשר לקרוא רק בלב פתוח, וכשמזדמן לי משורר גרמני, מתכוון לבי בחמת זעם, על כי שירה זו כיסתה בפנינו את התהומות שבנפש הגרמני, הסתירה את האפשרות של קיום גבלס וסטרייכר“.

לאהבה דרושים שני צדדים

אבא קובנר הוא חבר קיבוץ. „כל חיי בקיבוץ אינני עוסק בפעולות הגובלות עם ספרות“, הוא אומר. „לא בהוראה, לא בכתובה בעתון או בעלון, יש ברשותי היציאות עבודה לכתובה והצי לעבודה כפיים. החלוקה של הזמן והצבירה של ימי כתיבה היא בידי ואני נורר לי עבודות (כורם, מחסנאי, צבעי) שיאפשרו לי חלוקה כרצוני וראש פנוי לכתובה“.

— לאיזו משמרת סופרים היית משייך את עצמך?
— לשייכות, כלדידות ואהבה, דרושים שני צדדים. לא פעם שאלתי עצמי האם קשרי עם חברי ורעי לשיחה ולשירה הם מעבר להיכרות, לא פעם חשתי את עצמי כאבל בין חתנים, אצלי לא נסתים בעצם המאבק על השתייכות.

ואני נפעם שמהו קורה עכשיו אצל חברי הסופרים, עם הופעת ספרים כמו „עיסקת השוקולד“, „החי על המת“, „פצעי בגרות“, מתקיימות תצפיותי הכמוסות שנתקרב מבלי לפסוח על תהומות, לפני כן היתה לי חולשת־דעת, שמא הדברים המציקים לי אינם ספרות טהורה, עתה בא משהו המחזיר את הספרות למקורה, למצוקתה. אני מאמין שלאט לאט הולכת ונרקמת שותפות עמוקה יותר, מאשר עד כה, שותפות זו הייתה להיווצר, במקדם או במאוחר, והשתייכות מתחילה להיות מובנת יותר.

„מכל האהבות“, ספר השירים הרביעי של אבא קובנר, קדמו שלוש הפואמות: „עד לא אור“, „פרידה מהדרום“, ו„אדמת החול“, והו איפוא ספר שירים ראשון שלו, שהוא קובץ.

— קובץ שירים ראשון שלי שהיה בכתובים, אבד בתעלות כשיצאנו מהגיטו בוויילנה בשנת 1943, מספר אבא קובנר. שירי הראשונים פורסמו בעברית עוד בוויילנה, ערב פלישת הגרמנים, בעתון „מעמקים“ ובעתונות התנועה. כן כתבתי שירים באידיש באותה עת, אך לא פורסמתים. שיר ראשון שלי שפורסם בא"י היה השיר „קחו לבכם לכינור“ בחתימת „אורי“, בעתון „הארץ“, היה זה בשנות מלחמת העולם. כשהייתי ביער, השיר הגיע באמצעות הדואר הפרטיני למוסקבה ומשם לא"י.

— האם השלטונות הסובייטיים ידעו שאתה מעביר שיר בעברית בדואר הפרטיני?
— כן, והם היו מעוניינים בכך, היה זה בתקופת פעילותו של הוועד היהודי האנטי־פאשיסטי במוסקבה. הם הציעו לי לחבר כרוז מהיער שיופנה באמצעות „הוועד“ ליהודי העולם. אנחנו היינו מרוחקים 900 ק"מ מהשטח המשוחרר ודואר שלנו היה מועבר ע"י פרטיזנים לבסיס המראה ונחיתה פרטיזני ומשם למוסקבה, כך הגיע השיר לא"י.

נדר שהותר בכלא

— האם כתבתי שירים נוספים בשנות המלחמה? בולדים מאד, שנכללו בקובץ שבכתב־היד שאבד, לא ניסיתי לכותבם מחדש, כי באיבוד מחברת השירים ראיתי מעין אות, ולא אזרחי כוח לשוב לכתוב שירים. עוד לפני כן כפיתי על עצמי בכוח להיפרד מאהבה גדולה שהיתה לי בנעורי — האמנתי שעתידי אני להיות פסל, למדתי באקדמיה לאמנויות פלאסטיות שליד האוניברסיטה בוויילנה ואף פיסלתי. אך לאחר המלחמה החלטתי שלעולם לא יהיה בכוחי לדבר באבן ולבטא באבן את שראיתי והייתי. כפיתי על עצמי לא לגעת באבן, אפשר וכך היה עולה גם לאהבתי השניה — לשירה. אילמלא הנסיבות בהן הזרתי לשירה, בכתבי אה „עד לא אור“.



פואימה זו כתבתי עלי־פה, בראשי, בהיותי בבית סוהר במצרים. איך הגעתי לשם? בתום המלחמה, בי"ד 1945, הגעתי לא"י בניירות של חייל בריטי. עשיתי בארץ זמן קצר על מנת לשוב מיד. הזרתי לאירופה, אך נתפשתי באוניה בחוף טולון ע"י הבולשת הבריטית ויחד עם עוד שני שליחים מה„הגנה“ נלקחנו למאסר במצרים. הייתי בכלא, בו היו אסירים נאציים רבים, באותם ימים, בין הקירה לחקיר רה, במודדי הלון ושוב את ריצפת את, חיברתי מתוך עקת הבדידות את הפואימה „עד לא אור“, אולי כדי לכסות על הפחד והחרדה. אחרי ארבעה חודשי מאסר הועברתי לכלא ירושלים ושוחזרתי, הודות לפעולת המוסדות, וכך הפואימה ששוקעה בתוכי — הגיעה שעתה להיכתב. אילמלא אותם חודשי חרדה בכלא, אפשר היו עוברות הרבה שנים ולא היה כתוב שירים. עם „עד לא אור“, כאילו

עוד שהייתי אוור כוח לשוב ולכתוב שירים. עם „עד לא אור“, כאילו הותר הנדר.

עם זאת „עד לא אור“ הוא אולי הספר היחיד שרוצה הייתי לכתבו מחדש. הפואימה הזו נכתבה בעברית שהבאתיה אתי, „עברית צפונית“ כפי שכינוה, אולי לכן רוצה הייתי לכותבה אחרת.

הפואמה והשיר הלירי

— כיצד נתפס אבא קובנר לצורה „אנאכרוניסטית“ כביכול כפואימה? — לפני „מכל האהבות“ — ענה — היה קל לי יותר להשיב על כך. הייתי מנסה לומר, כי בדרך זו ביקשתי לא להתחמק מלהתמודד עם הנשמה הארוכה, עם ההכרה שבכל שירה להבליע, ובהיבשעה לא לומר את הדברים עד תומם, ביקשתי להתיר את החיים כקורות — בשיר; לנסות לתפוס בצפורניים את הזמן, נראה היה לי שבשיר המכונה לירי יש משהו המשרה דכדוך ועצבות, שבשיר הקצר — יותר מדי מתחמקים ממני הדברים, כנראה שלא תמיד יש בטיפה מה שיש ביים כולו. הדברים שביקשו להיאמר עטרו בי עד כדי כך, שכוס מי ים היתה בעיני כוס מים ולא היים. השיר הקצר — קירותיו צרים ואילו אני ביקשתי בשיר את העימות של יחיד עם סביבתו, עם העדה והחבורה, שהיא אתה ולא־אתה, ביקשתי את ההתנגשות של האדם עם הנוף. למשל ב„פרידה מהדרום“, שהוא נסיון להפוך את האדמה הזאת, את מלחמתך כפולת הפנים בה, אך קשה לומר עד היכן „פרידה מהדרום“ היא פואימה ומהיכן היא שיר לירי, לא נהגתי בפואמות בדרך שקנתי בתלמוד הספרות, לא ראיתי בה סיפור מהורז, ועשיתי בה לפנים משורת הדין.

— האם לא נמשכת לצורה של פואימה שהיא שירה „בנויה“ ומתוכננת יותר, גם בשל נטיית הפיסול שבך?
— אם כן, רק שלא מדעת, רק לעתים רחוקות, כמו בשיר „לא, לא, לא“, ישבתי ליד שולחן וידעתי טיבו של השיר שבדעתי לכתוב, את „פרידה מהדרום“ כתבתי בתום מלחמת השחרור, היו אלה ימים חמים שעשיתי בדירה של חבר, ידעתי שאכתוב, אך הדבר היחיד שצלצל באוזני היה השם דמבם, היה זה שם של חייל שנפל וכינוהו דמבם. אני קלטתי את זה כדמבם, והשם נשמע לי כסמל, את האיש לא הכרתי, זה היה „התכנון המוקדם“ היחיד.

האם כותב אני את שירי ספונטנית? ספונטנית זו מלה מתחמקת. כמו הכינוי אבסטרקט לציר, יש אבסטרקט שיש בו חלומות חיים, המהות השירית היא כה רבת פנים שאין לדבר עליה בלשון הכללה, על פי רוב השיר שיוצא מתחת ידך מפתיע אותך עצמך, המניע לכתובה הוא מעין תחושה פיסית של רצון לכתוב, משל אני חש אצבע הנוגעת בי ורומזת: הגיע השעה, אני יושב ליד השולחן, מעולם לא רשמתי בעת נסיעה באוטובוס או כדומה, רעיונות או פסוקי שיר על נייר, כדי לשבצם „בהודמנות“ בשירי, לעולם אינני כופה על עצמי את הכתיבה ולא כתבתי דבר — פרט לרשימות על קריאת ספר — שתחילה לא דחקתיו פנימה לימים רבים, ורק אם הוא חוזר וצף — ראוי הוא להיכתב, והוא עשוי להפתיע. השיר „עין החורש לשאים לה סביב סביב“, נכתב באחד הימים המאושרים והטובים שלי, היה יום אביב ולחדר נכנס בני לשחק, רציתי לכתוב משהו על הירק, על הילד, משהו שאני שלם אתו, שטוב לי, שמצאתי את ההזדהות, אך השיר הוא אחר, מעורבבים בו ההווה והעבר, דמות האם והילד המשחק, ההכנעה עם המחאה, אולי משום שהיה קשה לי ההשלמה.

אינני מתכוון בשירי לבטא רעיון, להילחם על רעיון.

הישארות הנפש והזעקה שאינה מתה

השיחה עם אבא קובנר שנמשכה שעות התקיימה באווירה של דריכות רבה, איכפת לו, העינים הבערות, תנועותיו חסרות המנוח, מותחים אותך כפפץ, לא פעם היה קם ומסתובב בחדר, שיחתו היא מהסוג שלא די לרושמה, צריך אולי להקליט אותה, במשך כל השיחה רעיונותי ולשאל את השאלה אם גם בכתבתו על השואה לא נלחם על השונו, והתלבטתי בניסוחה: מה הביטוי המתבקש לשואה? מה יחסך לתגובתנו עליה? יכולתי כמוכן להסתפק בתשובה שבשירים, אך שאלתי — אולי כל מה שאנו כותבים זה הבל לעומת ההליכה שלהם, לעומת העינים שלהם הניבטות כך, הנורא ביותר הוא שלעתים רחוקות אני מצליח לחשוב עליהם כעל מתים, זה אולי יצלצל משונה באוזניך, אך אחרי פוגאר אני מסרב להאמין שאין הישארות הנפש, אני יושב ליד השולחן ולא פעם אני רואה מעבר להלון דמויות משם, אני חש את קולותיהם בחלל, וזה לא יתכן שכל זה הוא רק הוייה, לצעורי אני אתאיסט, אך קצרה בינתי מהבין, כיצד כאשר אתה מקיש באצבע על השולחן נוצרים גלי קול המתפשטים בחלל, ותיאורטית אין לקול גבולין, — ואילו זעקתה של אמי אינה קיימת, הייתכן שזעקת אמי לא נקלטה באיזה שהוא מקום? אני קורא על טלסקופ שקלט התפוצצות של בני אדם שהתפוצץ לפני מיליוני שנות־אור, אך אין יתכן שזעקתם של בני אדם לא תחיה אף היא מיליוני שנות אור? אני חש את קולותיהם בחלל, השאלה היא רק אם יש לנו מכשירי קליטה נאותים לקליטתם, לא האבן ולא המכחול עשויים לקלוטם, אולי רק המלה מסוגלת לקרב אל ה„גל“ הזה שבו אין גבול בין חיים לבין מתים, אולי חסד המלה עשוי לקיים את דו־השיח בין הממשי שבחיים והממשי עוד יותר שבקיומם של אלה שנכחדו.

יושב אני ליד גליון ניר לבן ורוצה בהכרה ובתום־לב לאחוז בכף את ההדהות עם הבית החדש, אך באוני נקלטים קולות שלא מהגל הזה, אלא מערוץ אחר, הקולות משם, הן לא יתכן שזו רק הוייה, אפשר שבעוד אלף שנים ישב משורר עברי ברגעי החסד שלו וישמע קולות אלה בערוץ הזה.

אתה שואל אם אני מבטא בשירי מחאה על מצבים פוליטיים וסדרי עולם לאחר מה שארע שם, אינני מבטא מחאה מודעת, אך לא אתפלא אם ימצאו בשירתי קריאה ל„דין תורה“, רק יהודי מסוגל לקרוא לדין תורה את היוצר, את החיים.

זרה לרוחי דמות המשורר שהוא כוהן ומטיף, גם אינני אדם המביט לחושך, אני אוהב את הדברים היפים, אבל אני נדהם לפעמים עד כמה אהבתי לבריות, למעשים, לחפצים, היא אחרת, העצם כל פעמים — אם יש להם מניע שכלתני — הונם רצון לחזור לאהבות שבתום לב, לאהבה שבשפתיים ולא בשיניים, לברכה שאין מהולה בה הקללה, לאהבות שאינן אחרות, וזה לא יוצא לי...

דמעות על גב מחזור

הקורא בשירי „מכל האהבות“ חש ודאי ברובים של תרבות יהודית המשוקעת בהם, לדוגמה השמות למדורי הספר הם: „קולו שבעה“ ו„משנה יומית“; או כותרות־המשנה: „הארון“, „הכתונת“, „הכרובים“, „הרימונים“, „אבות“, או המבנה של כמה מהשירים, הדומה לזה של הפיוטים.

— מניין ההשכלה היהודית של אבא קובנר, שהוא חניך „השומר הצעיר“ מנעורתו?
— אבי, משיב אבא, היה עילוי בשיבה שנתפס לחיבת ציון והלך לאודיסה, בייננו גילה ציוני חופשתי ואת דרכי והייתי בורח בהית מספר „לבות“ בוויילנה, מנין צעיר חופשתי ואת דרכי והייתי בורח בהית מספיה לבית המדרש, שם הייתי מבלה ימים רבים עם הזקנים היושבים ב„פולישוק“ ולמד אתם, שנים רבות הייתי אחוז דיבוק זה של לימוד משנה ותלמוד, ועד גיל 16 הייתי מקיים מצוות, כל השאר למדתי בעצמי, זכור לי משהו אחד, בטרם מלאו לי 13, בו שמעתי לראשונה בחיי ריב שנפל בין הורי, שכבתי בחדר סמוך ושמעתי את ככי אמי, היינו שכיבים למעמד הבעל־ביתי הנמוך, אך תמיד היינו בדוחק, משום שאבי דאג לצרכי הכלל ואמי לפרנסה, כך נצרך קיבל מאבי גמילות חסד, כל זדק — ערבות של שטרות, כן נרושש היוגנו המועט ואבי הביאנו עד לפת לחם, שכבתי על הספר ורעדתי מאימת הדברים, בלתי, בידי היה מחזור גדול לשלוש רגלים מרפוס האחים והאלמנה ראם, פתאות ראיתי כי דמעות נקוות על גב כריכת העור של המחזה ונספגו, לא יתכן, הרהרתי בצער, שדמעתי הבאות ישר מלבי ייספגו ויעלמו, התחלתי לחרוט בציפורני על הכריכה כדי שהדמעות לא יספגו, שלושים שנה אני מחפש מחזור זה, אך רק לפני שנתיים מצאתיו אצל מוכר ספרים בירושלים, את הדמעות לא מצאתי על כריכתו, כשקראתי בשירי „מכל האהבות“, חשתי כאילו ממשיך אני לשרוט כדי שלא יעלמו הדמעות,